

Osmanlı Devleti'nde Merkezileşme ve Zorunlu Askerliğin Devlet-Aşiret İlişkilerine Etkisi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1826-1882)*

The Effect of Centralization and Conscription on State-Tribe Relations in the Ottoman Empire: The Case of Eastern and Southeastern Anatolia (1826-1882)

Timur KUMBAR**

Öz

Bu makale, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden 1882'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan merkezileştirme politikalarının ve askerî reformların Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundaki devlet-toplum ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Merkezî otoritenin gücünü etkin kılmaya çalışırken, devlet ile tebaası arasında aracı görevi gören yerel güç odaklarını zayıflatmaya çalıştığını açıklamaktadır. Ancak, bu durum Anadolu'daki aşiretler ile devlet arasında giderek artan bir mesafeye yol açmıştır. Yeni ordunun kurulması ve zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi gerginlikleri daha da artırmıştır. Merkezileştirme faaliyetleri ve zorunlu askerlik hizmeti bölgede güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Makale, bölgenin zorlu coğrafyasının ve aşiret yaşam tarzının bu muhalefetin başlıca sebepleri olduğunu öne sürmektedir. Bu reformların motivasyonlarını, hedeflerini ve yerel nüfus üzerindeki etkilerini arşiv belgeleri, seyahatnameler, gazeteler ve araştırma eserleri gibi birincil ve ilgili ikincil kaynakları kullanarak analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, Anadolu, Aşiretler, Tanzimat, Zorunlu Askerlik.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Gültekin YILDIZ danışmanlığında 2016'da tamamlanan "Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)" başlıklı tezden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-posta: timurkumbar[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-5031-8135.

Geliş Tarihi/Received: 15.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 24.10.2024

Abstract

This article examines the effects of centralization policies and military reforms implemented in the Ottoman Empire from the second quarter of the 19th century to the 1882s on state-society relations in eastern and southeastern Anatolia. The author explains that as the central authority sought to make its power more effective, it sought to weaken the local power centers that acted as intermediaries between the state and its subjects. However, this led to an increasing distance between the tribes in Anatolia and the state. The establishment of the new army and the introduction of compulsory military service further increased tensions. Centralization activities and compulsory military service faced strong opposition in the region. The article argues that the harsh geography of the region and the tribal lifestyle were the main reasons for this opposition. The author analyses these reforms' motivations, objectives, and effects on the local population using primary and secondary sources, such as archival documents, travelogues, newspapers, and research works.

Keywords: Anatolia, Conscription, Mahmud II, Tanzimat, Tribes.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk çeyreği; Nizam-ı Cedid ıslahatının başarısızlığa uğraması, taşrada ayrılıkçı isyanların görülmesi ve âyanların merkeze başkaldırması gibi payitaht için cesaret kırıcı olaylara sahne olmuştu. Payitaht, bu döneme kadar merkeze uzak bölgelerdeki tebaası ile iletişimini yerel güç odakları aracılığıyla sağlamıştı. Fakat bu eski usulün sürdürülebilir olmadığını gören II. Mahmud ve devlet erkânı, kötüye gidişi durdurmak için taşrada devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi gerektiği kanaatine uygun olarak merkezîleşme politikasını tatbik yöneldi. Bunun uygulanması öncelikle âyanların zapturapt altına alınmasına bağlıydı ve bu gereklilik, devlet-toplum ilişkilerinin de değişmesini beraberinde getirmişti. Yönetim zihniyetindeki bu değişim, taşradaki güç odaklarını rahatsız etmiş ve devletin aşiretlerle olan ilişkisinde de gerilim yaşanmasının sebepleri arasına girmişti. Merkezîleşme politikası Tanzimat Dönemi'nde de devam etmişti. Bu politikayla araçların kullanımından vazgeçilirken askerî reformlar da ihmal edilmemiş, yeni ordu kurulmuş ve akabinde zorunlu askerî hizmet getirilmişti.

Özellikle Tanzimat Dönemi'ndeki reformlarla tebaa ile doğrudan muhatap olmak isteniyordu. Böylece vergi tahsili ve asker tedariki gibi konularda yüksek maliyetlerden kaçınılabileceği umulmuştu. Fakat umulan gerçekleşmedi. Esasında kimi akademik çalışmalar, Redif teşkilatının kurulmasıyla âyanlığın işlevini yitirdiğine dair görüşler öne sürse de Anadolu'da bir nevi âyan olan aşiret reisleri ve sonrasında tarikat şeyhlerinin varlıklarını ve işlevlerini uzun süre devam ettirdiği görülebilir. Devlet tarafından yapılan idarî ve askerî reformlara bu güç odaklarının muhalefet ettiği görülmüştü. Özellikle aşiret isyanlarına dair olan literatürün bir kısmı, bu isyanların milliyetçi hislerle gerçekleştirildiğine dair savlar ileri sürmektedir. Bununla beraber söz konusu muhalefetin kitlesel olup olmadığı veya toplumsal yapıyla ilgisi olup olmadığı fazla dikkate alınmamaktadır. Halbuki tarihin kaynakları incelendiğinde iddia edilen gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar, söz konusu direnişin daha yerel ve pratik sebeplerinin de olabileceğini bizlere düşündürmektedir.

II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde yapılan merkezîyetçi faaliyetler ve askerî reformların gerekçe ve amaçlarından yola çıkarak bu uğurda yapılan teşebbüslere odaklanıp bunların devlet ile ahali arasındaki ilişkiye olan etkisi ve bölgenin idaresine katkı sağlayıp sağlamadığı incelenmelidir. Bu makalede, devletin reformlarla amaçladığı hedefe ne kadar yaklaşabildiğini aydınlatmak amaçlanmaktadır. Ayrıca tebaayı özneleştirerek özellikle asker tedarikinde yaşanan yüksek maliyetten kurtulma hedefine ne nispette yaklaşılabilirdiği de değerlendirilmektedir. Devletin teşebbüslerine ahalinin gösterdiği direncin sebepleri irdelenmekte ve bu yolda çıkan isyanlar ele alınmaktadır. Bu konular arşiv belgeleri, gazeteler, seyahatnameler ve ilgili ikincil kaynaklar incelenerek aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

1. Bir Mecburiyet Olarak Devletin Modernleşmesi

Dünya imparatorluğu ideali için savaşan Fransız ordusu, Napolyon'un mağlubiyetinden sonra artık ulusal devleti korumayı vazife edinmişti. Jean Jacques Rousseau'nun 1760 öncesindeki *"her yurttaş meslekten değil, yurttaşlık vazifesi gereği asker olmalı"*¹ önerisinde olduğu gibi zorunlu askerliği beraberinde getiren bu görev doğal olarak

¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 102.

ulusun fertleri olan yurttaşlara yüklenmişti. Zorunlu askerleriyle kalabalık ordular kuran Fransa, Avrupa’da siyasî, iktisadî ve içtimâî dengeleri değiştirmişti². İmparatorluğunu ayakta tutma amacıyla ordusunu çağdaşlaştırarak askerî alanda Fransa’nın gerisinde kalmamaya çalışan çok uluslu devletler bir paradoks yaşamaktaydı. Konjonktür, zorunlu askerliği gerektirmekteydi fakat nefer stokunu oluşturan toplum kesimleri böyle bir askerlik sistemine zemin oluşturacak altyapıdan mahrumdu³. Prusya’da bu sistemin hayata geçirilmesi, zorunlu askerliğin cumhuriyete yol açabileceğinden endişelenen Kral’ın ve muhafazakâr güçlerin muhalefeti aşmalarına bağlıydı. Neticede bu muhafazakâr blokun tereddütleri ve vatandaşlık bilincini özümseyememiş ahalinin tebaa zihniyeti sebebiyle seferberlik teşebbüsü başarısızlığa uğramıştı⁴. Osmanlı Devleti’nde yönetici elit, doğrudan mecbûrî askerliğe karşı değildi fakat Tanzimat’tan hoşnut olmayan muhafazakâr kesim, Mısır meselesi hallolduktan sonra “Tanzimat’ın temellerini yıkmak kabil olabilir.” beklentisiyle reformlara kerhen karşı çıkmamıştı⁵.

Yenilikleri devlet erkânı tarafından yakından takip edilen Fransa, asker ihtiyacını en düşük maliyetle karşılama yolunu, her Fransız yurttaşına askerlik yapma *yükümlülüğü* ve *hakkını* getirmek suretiyle kitle hâlinde askere almada bulmuştu. 1794 yılında askerlik hizmetini 18 ila 25 yaşlarındaki erkeklere şart koşarak bir milyonun üzerinde kişiyi silahlaltına almayı başarmıştı⁶. Fransa ile rekabet etmek için Prusya’nın

² Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 133.

³ Suavi Aydın, “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü”, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red: Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-28.

⁴ Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 161-221.

⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. M. Cavid Baysun, c. 1-12, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 7.

⁶ John Keegan, *Savaş sanatı tarihi*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995, s. 353-354; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, s. 132-134; Erik Jan Zürcher ve Jan Lucassen, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 12-13.

da bu askerlik sistemine geçmesi, rakiplerinin gerisinde kalmama arzusunun gönüllü ücretli er toplayarak gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'ni de zorunlu askerliğin kabulüne itmişti⁷.

İç ve dış şartlar, Osmanlı *hikmet-i hükûmetini*,⁸ *devlet aklı* olmaya zorlamaktaydı. Adalet dairesini düstur edinen *hikmet-i hükûmetin*, düzeni sağlamada farklı sınıflar arasında kurulan dengeye borçlu olduğu ileri sürülmekteydi⁹. Bu bağlamda klasik Osmanlı *hikmet-i hükûmetinin* amacı *nizâm-ı âlem* idi. Fakat özellikle Tanzimat'tan sonra hızlanarak ön plana çıkan amaç *nizâm-ı devlet* olmuştur¹⁰. Bununla beraber kimilerince “*Tek tek insanların çıkarları ve hakları dikkate alınmaksızın, devletin çıkarlarına mutlak öncelik ve egemenlik tanınması*”¹¹ olarak ifade edilen devlet aklının Osmanlı icrâ mekanizmasına hâkim olduğu tam olarak söylenemez. Ancak devletin, artırmaya çalıştığı gücüne uygun olarak ülkeyi yönetmeyi amaçlayan ve bunun için bireylerin mutluluğunu, gerektiğinde araç olarak da kullanabilecek bir rasyonalizasyona zorlandığı düşünülebilir¹². 19. yüzyılın ilk yarısında devletin içten gelen tehditlerle de yıkılabileceğinin anlaşılması, din farkı gözetilmeden ahalinin tümüne eşit haklar vererek devletin devamlılığını amaçlayan “Osmanlıcılık” fikrini doğurmuştu¹³. Modern devlet mekanizmasının,

⁷ Bu kabul, özellikle Avusturya'nın Fransa karşısında 1806 Jena-Auerstedt yenilgisinin ardından yaşadığına benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin, kendi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya karşı uğradığı mağlubiyet neticesinde eldeki ordusunun dağılmasıyla zarurî hâle gelmişti. Bkz. Ulrich Bröckling, *Disiplin*, s. 143; Erik Jan Zürcher, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 90.

⁸ Hikmet-i hükûmet terimi, esasında devlet aklı anlamına gelmekle beraber burada geleneksel Osmanlı devlet aklını, Tanzimat sonrası rasyonelleşmeye maruz kalan devlet aklından tefrik etmek maksadıyla tercih edilmiştir.

⁹ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul 2002, s. 133-134.

¹⁰ Tahsin Görgün, “Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? -Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13-14, (2003), s. 45.

¹¹ Mithat Sancar, “*Devlet Aklı*” *Kıskacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

¹² Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-53.

¹³ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı

iktidarını irade sahibi özneler üzerinde kolayca tesis edebileceği, aksi halde yüksek maliyetli tahakkümün gerekebileceği düşüncesine paralel¹⁴ Osmanlıcılık da padişahın kullarını devletin vatandaşları olan öznelere dönüştürmeyi amaçlamıştı¹⁵. Bu sayede asker ve vergi toplanması konusunda şiddete başvurmadan merkezî otoritenin devamlılığı kolaylaştırılacak, böylece iktidarın sürdürülebilirliği daha az maliyetle sağlanacaktı.

Doğal hakları bütün tebaaya eşit olarak sunan Osmanlı reformcularının zihninde, zorunlu askerlik ve vatan mefhumunun birbirlerini desteklediği düşünülebilir. Kişinin doğduğu memleketi olan *vatan-ı husûsîn*¹⁶ zorunlu askerlik hizmeti sayesinde, ülkenin bütününe kapsayan bir *vatan-ı umûmî*¹⁷ hâline getirilmesi ümit edilebilirdi¹⁸. Bu ümit 14 Mayıs 1855'teki “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Askere Alınacağına Dair Halka İlan Edilen Beyanname”de de kendini izhâr etmişti¹⁹. Belki de bir vergi çeşidi olarak kabul edilebilmekte olan

Yayınları, Ankara 1979, s. 84; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

¹⁴ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 75.

¹⁵ Kemal H. Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 24. Vatandaş kavramının ilk kullanımı Islahat Fermanı ile olmuştur. Bkz. Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 88-116.

¹⁶ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 101.

¹⁷ Stefo Benlisoy, “Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumî Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 250 (2014), s. 38-45; Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-i Cedîd'e Dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9 (1987), s. 413; Kâmiran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s. 46.

¹⁸ Remzi Oğuz Arık'ın ifadesiyle halk “*kayıtsızca çiğnediği bu toprakların her adımına, anaların ve illerin özene özene hazırladığı zekâlarını, yiğitlerini hesap aramadan kurban verir. Zorunlu askerlik enstrümanı da coğrafyayı vatanlaştırmak isteyen devlet tarafından bu şekilde kullanır.*”. Bkz. Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 2.

¹⁹ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 216.

askerlik hizmetinin kişiye geri dönüşü *vatan* şeklinde olacaktı²⁰. Tanzimat reformcularının Osmanlı *uluslaşmasını* amaçladığı iddiası, uluslaşmanın temel sağlayıcılarının zorunlu askerlik ve eğitim ile siyasî katılım olduğu düşünüldüğünde başta temelsiz olarak değerlendirilebilir ancak uluslaşmanın, toplumun bütün kesimlerini siyasî ve içtimaî açıdan bütünleştirme amacıyla olduğu düşünülecek olursa eşit hak ve görevlerin söz konusu dönüşümün ayak sesleri olabileceği yorumunda bulunulabilir²¹. Tilly, komisyonculuk olarak adlandırdığı dolaylı idare biçiminden doğrudan yönetime geçiş sürecinde, meşru şiddet tekelinin ulusallaştırılmasının yaygın bir metod olduğunu belirtmektedir. Askere duyulan ihtiyaç arttıkça devletle ahali arasındaki komisyoncular devre dışı bırakılarak hane halkı bizzat muhatap alınmakta ve doğrudan yönetimle ulusal ordu ve devlet birbirini desteklemektedir²². Bütün bunlar Tanzimat hareketinin askerlik hizmetine yaklaşımıyla birleştirildiğinde ordunun ulusallaştırılarak devletin devamlılığının sağlanabileceğinin ümit edildiği düşünülebilir. Ancak bu ümidin gerçekleşmesini güçleştiren etmenlerden biri, zorunlu askerlik teşebbüsünün hemen öncesinde yaşanan Asâkir-i Mansûre tecrübesi olmuştur.

2. Asâkir-i Mansûre ve Zorunlu Askerliğe Ahalinin Yaklaşımı

II. Mahmud'un başlatmış olduğu merkezileşme politikası gereği yerel güç odakları itaat altına alınıp kısmen etkisiz hâle getirilirken otoritenin devamı için de merkezî bir ordu gerekliliği hissedilmekteydi. Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye alınacak neferlerde gönüllülük esası kabul edilmişti. Asker adaylarında olması ve olmaması gereken vasıfların fazlalığı aday sayısını düşürmüştü. Ayrıca merkezî otoriteye direnen âyânları zapturapt altına almak için önemli adımların atıldığı böyle bir dönemde bile asker tedarikinde Balkanlar, Anadolu ve Arap topraklarının bir kısmında dirençle karşılaşılıyordu²³. Devlet, mahallî idarecileri de işin içine katarak vali, mutasarrıf, voyvoda ve hâlâ varlığını devam ettirmekte olan âyânlara asker toplamalarını emretmişti. Bu emir üzerine kimi idareciler işi ağırdan almış, talepleri güç bela karşılamış,

²⁰ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 354.

²¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 123.

²² Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 181-183.

²³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 140-143.

kimileri de istenilenden çok asker toplamıştı²⁴. Fakat bu uygulamada dikkat çeken şey, silâh altına alınmakta gönülsüz olan gençlerin zincirlenerek merkeze getirildiklerinden asker alımına direnişin ferdi olmaktan çıkıp aileleri de içine alacak şekilde genişlemiş olduğudur²⁵. Asker toplama usulünün belirlenmemiş olması bu olumsuzluğun en önemli sebebiydi²⁶. Bu eksiklik, asker toplamakla görevli olanların başkentin gözüne girebilmek maksadıyla keyfî olarak haddinden fazla nefer toplamasına zemin hazırlamıştı²⁷. Bu süreçte şahit olunmuş istenmeyen manzalara ek olarak maaşsız emeklilik için belirlenen 12 yıllık silahlı hizmetin ömür boyu askerlik olarak algılanışı nizamiyeden girişe direnci artırmıştı²⁸. Ayrıca yüksek ölüm oranı da bu gönülsüzlüğü körüklemişti²⁹.

Kürt aşiretlerinin de yaşadığı Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kesimlerinde yeni orduya asker toplama tatbikatı hayli sıkıntılı süreçlerin yaşanmasını beraberinde getirmişti. Devlet görevlilerinin bu bölgelerden asker toplayabilmek için para teklifi, dinî telkin veya tehdit yoluna başvurarak aşiret ileri gelenleri olan reis, şeyh, ihtiyar ve sergerdelerle anlaşmaları gerekti. Aksi hâlde askere yazılmaktan ve vergi ödemekten geri duran bölge ahalisiyle bitmek bilmeyen çetin yüksek maliyetli mücadeleler yaşanacaktı. Bu durumda da esasında dış tehditlere karşı kullanılması amacıyla teşkil edilen ordu, mecburi hizmetten imtina eden müstakbel neferlere karşı kullanılan bir tehdit unsuru hâline geliyordu³⁰.

²⁴ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 201-204.

²⁵ Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 97; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 253.

²⁶ Mustafa Gül, “1870 Asker Alma Kanunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 44 (Şubat 1998), s. 38-41.

²⁷ Erik Jan Zürcher ve Jan Lucassen, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve”, s. 9.

²⁸ Ahmet Yaramış, II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 39-46.

²⁹ Osmanlı ordusundaki ölüm oranı, İngiltere, Fransa ve Prusya ordularıyla mukayese edilmeyecek nispette yüksekti. Bkz. Veysel Şimşek, “The First ‘Little Mehmeds’: Conscripits for the Ottoman Army, 1826-53”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 44 (2014), 284-285.

³⁰ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 210-231.

1838 yılında Anadolu'nun bu bölgesinde icra edilen ıslah harekâtına Moltke de katılmış ve izlenimlerini kaleme almıştı³¹. Ahalinin asker ve vergi yükümlülüklerini reddetmelerini mektuplarında dile getiren Moltke, askerlik hizmetine gösterilen direncin aşiretçi yaşam tarzıyla bağlantılı olduğu tespitinde bulunmuştu. Devlete muhalefet edenlere karşı icra edilen harekâta özellikle başıbozukların kullanılması yoluyla başvuru cebri kuvvetin, korkunç hadiselerle sebebiyet verdiğini aktarmıştı³².

Söz konusu aşiretçi yaşam tarzı yalnızca soy bağı değil yaşanan coğrafya ve iklimten de kaynaklanmaktaydı. Bu durum aşiretleri, geçimlerini hayvancılıktan sağlamaya itmişti. Hayvanları yaşadıkları yere sığmadığından onları farklı sulak ve otlaklar arasında gütmek zorunda olan aşiretler, konargöçer yaşamak mecburiyetindeydi. Medeniyetten bu şekilde uzak kalmaları da güvenliklerinin kendilerince sağlanmasını gerektirdiğinden bu durum, onların metanet ve cesaretleriyle nam salmalarını beraberinde getirmişti. Maruz kalabilecekleri tehlikelere birlikte karşı koyabilmeleri İbn Haldun'un asabiyet olarak adlandırdığı bağı güçlendirmiş ve onları aşiret biçiminde yaşamaya itmişti³³. Bu yaşam biçimiyle dağlarda bir nevi müstakil yaşamaya alışmışlardı. Mirlerin birleştiriciliğinde örgütlenen aşiret konfederasyonları ve mirler zapturapt altına alındıktan sonra ise tarikat şeyhleri liderliğinde kurulan dayanışma, onları devlete karşı koyma noktasında cesaretlendirmişti. Osmanlı arşiv belgelerinde de rastlandığı üzere yöneticiler, yaşadıkları bölgelerin dağlık ve taşlık olması sebebiyle Kürt aşiretlerinin de sert mizaçlı olduklarını belirtmişlerdir. Bu mizaçları ve kaçıp sığınabildikleri zorlu coğrafya dolayısıyla Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda nüfus sayımı yapılamadığı gibi vergi tahsilinde de sorunlar yaşandığı birçok kez Dersaadet'e bildirilmişti³⁴.

³¹ Helmuth Graf von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 188-200.

³² Zorunlu askerliğe bu şekilde bir direnç 1720'lerde Prusya'da da cereyan etmişti. Bkz. Ulrich Bröckling, *Disiplin*, 88. Mehmed Reşit Paşa'nın ve onun vefatına müteakip Hafız Paşa'nın Anadolu'nun güneydoğusu ve Irak'ın kuzeyinde icra ettiği asker toplama ve tedip faaliyetleri için bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 243-253.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, c. 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 263-334.

³⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mektubî Kalemî (A.}MKT)*, 23/59, 9

Bölgede meydana gelen ayaklanmalardan çekinildiği için eli silah tutanları kontrol altına almak amacıyla asker celbinde aşırıya kaçıldığı ve yeni ordunun müstakil yaşamaya alışmış konargöçer aşiretleri bu suretle yola getirme vasıtası haline getirildiği yorumu da yapılmaktadır. Çünkü devlet Anadolu'nun özellikle doğu ve güneydoğusunu yakın zamanda uzun süren askerî mücadelelerle tekrar hükmü altına almıştı ve bunun devamlılığını istiyordu³⁵. Redif birliklerine asker kaydedilmesi de bu bağlamda değerlendirilmektedir. II. Mahmud, redif birliklerini teşkil ederken dış tehlide karşı yardımcı güç oluşturma yanında aşiretleri zapturapt altına almayı da amaçlamıştı³⁶. Keza isyana dâhil olma riski bulunan Bedirhan Bey, bölgedeki eşkıyayı tedip-terbiye harekâtında devlet tarafından istihdam edilmiş, akabinde getirildiği redif miralaylığı rütbesini haiz olarak hem isyancı aşiretlere hem de Kavalalı'ya karşı kullanılmıştı³⁷.

Tanzimat Fermanı'nda, ahalinin mal ve mülkünün güvence altında olduğu takdirde onda devlet ve millet gayreti ile vatan muhabbetinin artacağı tespitinde bulunulmuştu. Bu tespitin devamında ülke savunması için asker vermenin *ahâlinin farîza-i zimmeti* olduğu hatırlatılmıştı³⁸. Çünkü politik müsavat ancak ölüm karşısındaki eşitlik ile sağlanabilirdi. Ancak vatan savunması için ülke dâhilindeki birçok farklı unsuru birleştiren bir millet fikrini kuvveden fiile geçirmek, umulduğu kadar kolay olmayacaktı. Farklı aidiyetlere sahip olan bu unsurların nazarında *Osmanlı milleti* ve *Osmanlı vatani*, ayakları yere basan mefhumlar olamadı. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, alınan neferâtın

Rabiulahir 1261 [17 Nisan 1845]; BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 244/8880, 17 Zilkade 1268 [02 Eylül 1852]; BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.)MKT.MHM*, 353/25, 22 Zilkade 1282 [08 Nisan 1866].

³⁵ Tobias Heinzelmänn, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 69; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 239.

³⁶ Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

³⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 114; Heinzelmänn, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, s. 89.

³⁸ Necati Fahri Taş, *Tanzîmât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn ve Nizâm-nâmeler*, İstanbul 2000, s. 132.

vatanı hâlâ köylerindeki meydandı³⁹. Aslında 1846 Kur'a Kanunnamesi'nin giriş kısmında vatan mefhumunun, ülkenin tamamını kapsayan bir manayı ihtiva ettiğinin henüz yüksek rütbeli bürokrasi tarafından da kâmilan idrak edilmediği ortadayken neferâtın bundan daha ileri bir düşünce evreninde olması beklenemezdi⁴⁰.

Hizmet süresinin uzun tutulması, bölgelerden orantısız olarak asker toplanması ve ihtiyacın yalnızca Müslüman ahaliden sağlanması bu nüfusta azalmaya yol açmıştı. Bu duruma sebep olan yanlış uygulamalar Tanzimat Fermanı'nda itiraf edilmiş, muvazzaf askerlik süresinin kısaltılması ve bir *usûl-i hasene* geliştirilerek askere alma uygulamasının düzeltilmesi için kanunlar çıkarılacağı vaat edilmişti⁴¹. Fermanın getirdiği eşitlik yalnızca haklar değil yükümlülükler konusunda da kendini göstermişti. Lakin bu durum zımmîlerle eşit bir statüye *maruz bırakıldığını* düşünen Müslümanlar ile yüzyıllardır kendilerine sağlanan askerî muafiyet sayesinde serbestçe icra ettikleri iktisadî faaliyetlerle zenginleşmiş ve artık bu muafiyetten mahrum kalacaklarını gören gayrimüslimlerin tepkisini çekmişti⁴².

Tanzimat Fermanı ile vaat edilen altyapısal düzenlemelerin gecikmesi ve askerliğe elverişli olanların gelişi güzel silahaltına alınmaya devam edilmesi dolayısıyla askere alma tatbikatı, ahalinin zorunlu askerlik hizmetini kabullenmesini güçleştiren bir faktör olmaktan kurtulamamıştı⁴³. İlk Kur'a Kanunnamesi'nin yayımlandığı 1846 yılına kadar adaletli bir askere alım süreci işletilemedi. Halkın zorunlu askerliğe ısınamamasına yol açan bir diğer olay da redif birliklerinin nizâmiye

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, ed. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 114. Fakat meselenin bu kadar kolay açıklanamayacağı ve vatan kavramının Osmanlı insanının düşünce evreninde daha derin manalar içerebileceği yönündeki görüşler için bkz. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

⁴⁰ BOA, *Bab-ı Asaî Kanunname-i Askerî Defterleri (A. {DVNS.KNA.d.})*, 7, 29 Zilhicce 1262 [18 Aralık 1846].

⁴¹ *Takvîm-i Vekayi*, Defa 187, 15 Ramazan 1255 [22 Kasım 1839].

⁴² Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul 2000, s. 208.

⁴³ Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 526-527.

birliklerine nakledilmesi teşebbüsüydü. Bu teşebbüs nâzırlar ve rüksek rütbeli komutanlar arasında 1841 yılında tartışılmış fakat sakıncaları olabileceği düşünüldüğünden ertelenmişti. Mayıs 1843'e gelindiğinde herhangi bir harbe hazır nizâmî ordu mevcudunun %60'ta kalması asker ihtiyacının, redif birliklerinden karşılanmasını yeniden gündeme getirmişti. Eyaletlere gönderilen emirlerde, muhtemel firarların önlenmesi düşünülerek rediflerin yalnızca dönüşümlü (münavebeli) hizmetlerini icra etmek için İstanbul'a nakledilecekleri duyurulmuştu. Redif askerlerinin muvazzaf birliklere kaydedileceği gizli tutulmasına rağmen Anadolu ve Arabistan'daki ahalinin haberdar olması engellenememişti. Uygulamada dirençle karşılaşıldığından beklenen muvaffakiyet tam olarak sağlanamamıştı. Nihayet 18 Eylül'de Takvim-i Vekayi, bu askerlerin düzenli orduya alındığını duyurmuştu⁴⁴.

Düzenli ordunun işleyişiyle ilgili karşılaşılan problemlere çözümler getirmek için 8 Eylül 1843'te *Esas Tensikat-ı Celile-i Askeriyye'ye dâir çıkan hatt-ı hümayun* ilan edilmişti⁴⁵. Sultan Abdülmecid, redif askerlerinin neredeyse muvazzaf asker hükmüne geldiğini belirtmişti. Bu sebeple muvazzaflık süresi beş yılla sınırlandırılıp bu hizmeti bitirenler neferât-ı cedide ile değiştirilecekti. Akabinde memleketlerine iade edilip burada *fünûn-ı askeriyyeyi* unutmamaları için yılda bir ay *icrâ-yı münâvebede* bulunmak suretiyle rediflikte istihdam edileceklerdi⁴⁶.

Nizâmî askerlik süresinin sınırlandırılması yanında “*kâffe-i Asâkir-i redife-i şahanenin Asâkir-i muvazzafa ad ve itibar*” olunacağı da Hatt-ı Hümayun'da belirtilmişti. Fakat gazâ ve cihad faziletinin “Kur'ânî nas, peygamberî hadis ve fiil-i celîl” ile değişmez doğru olduğunu belirtme ihtiyacı duyulmuştu. Muvazzaf birliklere katılanların da iki cihanda selamete ereceklerini belirtip askerlerin bu nimete şükürle talimlerini aksatmamaları tembihinde bulunarak askerliğin ve cihadın

⁴⁴ *Takvîm-i Vekayi*, Defa 258, 24 Şaban 1259 [18 Eylül 1843]; Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 114-131.

⁴⁵ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları, (1839-1914)*, s. 9; Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 132-143; Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 53-54; *Düstûr-ı Askerî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1870, s. 3.

⁴⁶ *Düstûr-ı Askerî*, s. 5.

gereği talimin meşruiyetini benimsetmek amaçlanmıştı⁴⁷. Bu inandırıcı değerler manzumesi sayesinde otoritenin tartışılmasını engellemek umulmaktaydı. Bu sağlandıktan sonra neferât-ı cedîdenin her yılın mart ayından itibaren *kur'a-i şer'iyye* usulüyle hakkaniyet dairesine dikkat edilerek toplanacağı müjdelenmişti.

Kura ile asker alındığına dair 1837 ve 1844 yıllarında birkaç misal görülmüştü fakat bu konuda henüz bir düzenleme olmadığından ülke genelinde asker alımları bir sistem dahilinde yapılamamıştı⁴⁸. Devlet idarecileri, asker toplama uygulamalarına ahalinin karşı durmaması için adaletli bir sistem olduğunu düşündükleri kur'a usulünü 1846'da uygulamaya geçirmişlerdi⁴⁹. Muhtemelen II. Mahmud'un yeni kurduğu orduyu adlandırırken taşıdığı kaygılara benzer kaygılarla bu asker toplama sistemi de *kur'a-i şer'iyye* olarak adlandırılmıştı. Askerlik şartlarını taşıyan erkeklere kura çektilerle bulundukları bölge için belirlenmiş oranı karşılayacak sayıda nefer adayı vatanî görevlerini ifa etmek üzere kaydedilecekti. Hakkaniyetli olduğuna inanılan bu sistem sayesinde ahalinin, asker toplamakla yükümlü devlet görevlileri veya aracılar tarafından zulme maruz kalmadıklarını görerak askerlik hizmetini memnuniyetle yerine getireceğine inanılmıştı. Kanunnamenin yürürlüğe koyulduğu yıl Anadolu'nun batısı ile Edirne'de problem yaşanmadan kura çekilebilmişti⁵⁰. Kura icrasının, üç yıl sonra Van'da ve Diyarbakır ile nahiyelerinde sıkıntısızca icra edildiği Dersaadet'e bildirilmişti⁵¹. Ancak kura çekilişlerinde gönüllü bulunmak bir yana uzun yıllar dirençle karşılaşılan bölgeler de olmuştur⁵².

Ülkenin birçok bölgesinde ve bilhassa Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda nüfus sayımı gerçekleştirilememiş olduğu için kura

⁴⁷ *Düstûr-ı Askerî*, s. 6.

⁴⁸ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 11; Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 35.

⁴⁹ BOA, A.{DVNS.KNA.d., 7, 29 Zilhicce 1262 [18 Aralık 1846].

⁵⁰ Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 177.

⁵¹ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 196/11129, 18 Receb 1265 [09 Haziran 1849]; BOA, *İ.DH.*, 183/10144, 13 Muharrem 1265 [09 Aralık 1848].

⁵² İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Askerlik İhtiyacının Karşılanması Yeni Bir Yöntem: Kur'a Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 437.

sistemi uygulaması, sağlam bir zeminden mahrum olarak yürürlüğe koyulmuştu. II. Mahmud Dönemi'nde ordu kurulduktan sonra nüfus sayımına başlanmış fakat savaşlar sebebiyle tamamlanamamıştı. 1831'de tekrar teşebbüs edilmiş fakat tecrübesiz memurlar tarafından alelacele yapılan sayımdan da istenen sonuç elde edilememişti⁵³. 1844 yılında nüfus sayımına tekrar başlanmış fakat bu teşebbüs de uzun yıllar sonuçlanamamıştı⁵⁴. Ahalinin bir kısmı, nüfusunu az gösterme veya erkeklerin yaşını farklı gösterme gibi çözüm yollarıyla mükellefiyetlerinden kurtulmaya çalışmıştı⁵⁵.

Bölgede zorunlu askere alımlarda istenen sonucun elde edilememesi idareciler tarafından coğrafyanın sahip olduğu zor şartlar, aşiretçi yaşam süren ahalinin sert mizacı, yaşanan asayiş problemleri, iskân faaliyetleri ve bölgenin hududa yakınlığına dayandırılmıştı⁵⁶. Aslında bu şartlar, yalnızca askerlik değil vergi ödemek gibi devlete itaati gerektiren diğer konularda da bireysel ve kitlesel direnişe zemin oluşturmaktaydı. Hududa yakın aşiretlerin kuradan muaf tutulduğu görülmüştü. Zorunlu askerlik yapmak istemeyenlerin İran tarafına kolayca kaçabilecekleri düşünülmüştü⁵⁷.

Spesifik olarak ahalinin kura usulünün yararlarına vakıf olmadığı da idareciler tarafından dile getirilmişti⁵⁸. Nüfus sayımı ve dolayısıyla kura icrasının tatbik edilemediği Dersim, Mutki ve Huyut, zorlu coğrafyası ve sert mizaca sahip aşiret mensupları sebebiyle adından sıkça söz ettirmişti⁵⁹. Ahalinin nüfus tahriri ve kura çekimine gönüllü yaklaşmadığı yer ve zamanlarda bilâ-kura asker toplanmıştı⁶⁰. Sorunla karşılaşılın bölgelere Anadolu Ordu Müşirliği'nin iştirakiyle asker sevk

⁵³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 63-65.

⁵⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 77.

⁵⁵ BOA, A.İMKT.MHM., 327/90, 24 Şevval 1281 [22 Mart 1865].

⁵⁶ BOA, İ.MVL., 235/8246, 29 Cemaziyelahir 1268 [20 Nisan 1852].

⁵⁷ BOA, A.İMKT.UM., 276/60, 5 Şaban 1273 [31 Mart 1857]; BOA, A.İMKT.MHM., 111/30, 22 Ramazan 1273 [16 Mayıs 1857]. Bunun önüne geçmek için de sınırlara karakol yapmak gerektiği Dersaadet'e iletilmişti. Bkz. BOA, Y.EE., 33/5, 29 Zilhicce 1287 [22 Mart 1871].

⁵⁸ BOA, *İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM)*, 52/1350, 5 Zilhicce 1264 [02 Kasım 1848].

⁵⁹ BOA, İ.DH., 561/39098, 17 Zilhicce 1283 [22 Nisan 1867].

⁶⁰ Sason örneği için bkz. BOA, İ.MVL., 148/4178, 21 Şaban 1265 [12 Temmuz 1849].

edilmiş ve kura icrasının maliyeti yükselmişti⁶¹. Ancak bu maliyetli yol ne yazık ki uzun vadeli çözüm getirmemişti. Bölge ahalisinin “cibilliyet-i asliyeleri” dolayısıyla kura icrası için üzerlerine başıbozuk askeri sevkinden sakınılamamıştı⁶². Fakat başıbozukların gönderilmesi, söz konusu uygunsuzlukların tekrarını önleyemediği için nizamiye askerinin sevk edilmesi gerekli görülmüştü⁶³.

Vaat edilen Müslim-gayrimüslim eşitliğinin, vatanî görev alanında tesisi *vakt-i münâsibe* tehir edilmişti. XIX. yüzyılın son çeyreğine girerken aradan geçen yıllara rağmen Müslümanlar lehine bir düzelmenin olmadığı İngiliz konsolos tarafından da görülmekteydi⁶⁴. Zorunlu askerlik 1909 yılına dek çoğunlukla Müslümanların yükümlülüğü olmaktan kurtulamamıştı⁶⁵. Gayrimüslimlerin ulus devlet içinde Müslümanlarla bütünleştirilmesi ve her iki unsurun siyasal sisteme katılımlarının sağlanması şeklinde aşamalandırılan *vatan* sorunsalı da⁶⁶ II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar çözümlenemediğinden *İttihâd-ı Osmânî* düşüncesinden vaz geçilmişti. Gayrimüslim nüfusun çoğunu kaybetmiş olan memlekette bundan sonra daha faydalı olacağı düşünülen hilâfet geleneğinin yeniden icat edildiği Panislamizm siyaseti ekseninde meşruiyetini Sünni İslâm'dan alan devlet ve taife-i Ekrad⁶⁷ arasındaki bağın sağlamlaştırılmasına çalışılmıştı⁶⁸.

⁶¹ BOA, *İ.DH.*, 202/11611, 11 Zilkade 1265 [28 Eylül 1849]; BOA, A.}MKT.MHM., 47/67, 28 Şaban 1268 [17 Haziran 1852]; BOA, *İ.DH.*, 264/16410, 25 Rabiülevvel 1269 [06 Ocak 1853].

⁶² BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM)*, 272/65, 10 Recep 1273 [06 Mart 1857]; BOA, *İ.DH.*, 374/24786, 19 Şaban 1273 [14 Nisan 1857].

⁶³ BOA, *İ.MVL.*, 446/19851, 8 Şaban 1277 [19 Şubat 1861].

⁶⁴ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, s. 177; Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 200.

⁶⁵ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 60-66.

⁶⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 40.

⁶⁷ Kürt toplulukları anlamında kullanılan bu terim, Osmanlı idarecileri tarafından Kürt aşiretleri anlamına gelen aşayir-i Ekrad terimiyle beraber de kullanılmaktaydı. “Diyarbakir sancağının dahi bazı kazalarından mukaddemleri birer miktar asker alınmış ise de küsurundan mâni'a-ı tâife-i Ekradla alınamamış olduğuna”; “gerek aşayir-i Ekradın hasbelhuşunet şuraya buraya savuşmalarını icab edeceği” BOA, *İ.MSM.*, 52/1350, 5 Zilhicce 1264 [2 Kasım 1848].

⁶⁸ Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ‘Geleneğin İcadı’ ‘Muhayyel Cemaat’

3. Reformların Devlet-Aşiret İlişkilerine Yansıması

Şah İsmail'in baskısından onları kurtaran ve Safevîlere karşı Sünnî ideolojinin temsilcisi olarak yakınlık duydukları Sultan I. Selim'den İdris-i Bitlisî'nin rehberliğinde diledikleri himayeyi 1514 yılında gelen *kutlu hükümle* elde eden⁶⁹ Kürt aşiretleri, devam eden süreçte devlete süvari ve at tedarikinde mühim rol oynamıştı⁷⁰. Bulundukları bölgelerde devlet tarafından aşiret reislerine kısmen özgür yaşayabildikleri ve yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan bir statü verilmişti. Bu şekilde “Ekrađ sancakları” olarak adlandırıldıktan⁷¹ sonra Osmanlı Devleti'nin askerî desteği olmaksızın Şiilere karşı silahlı direniş gösterebildikleri söylenemese de Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunu Safevîlere karşı korumak amacıyla bir set olarak vazife gördüler⁷².

Aşiret mîrleri, devlet adına vergi toplamaya, halkla doğrudan temas halinde bulunmaya ve devlet için asker tedarik etmeye başlamış, bu konularda devlete güvence vererek yerlerini korumuşlardı⁷³. Kanunî ve sonraki dönemlerde de çıkarılan fermanlarla bu yerel güç odaklarının imtiyâzları yenilenmişti⁷⁴. Bu denklemde mîr ve aşiret reisleri, “*devlet aygıtına dâhil edilmeden ayrıcalıklarının kabul edildiği*” ve bu görevleri

(‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 55 (1991), s. 52-53; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 81-82; Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 322.

⁶⁹ İdris-i Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 266.

⁷⁰ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, çev. Remziye Arslan, Öz-ge Yayınları, Ankara 2013, s. 175-77; Mehmet Mert Sunar, *Tribes and state: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 17.

⁷¹ M. Abdulhalûk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996, s. 100; Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (1986), s. 15.

⁷² Orhan Kılıç, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 172.

⁷³ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 105; Mehmet Ali Ünal, “İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 150-154.

⁷⁴ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu”, s. 10.

yerine getiren bir çeşit aracı olarak değerlendirilmekteydi⁷⁵. Devlet, aşiret reislerini orduya asker toplayan “müteahhit”, aşiretlileri de “mevsimlik askerî işçi” olarak kullanma yolunu uzun bir dönem izlemişti⁷⁶.

Sırtlarını coğrafyaya dayayan aşiretlerin, merkezî otoritenin zayıflamış olduğunu fark ettikleri dönemlerde birtakım uygunsuzluklar yapması, devleti başlarda bir *kolonizasyon* metodu olarak görülen iskân politikasını uygulamaya itmişti⁷⁷. 17. asrın sonlarından itibaren yerleşik ahâli ile ticaret kervanlarına olan tasallutlarının önüne geçilerek harap yerlerin imar edilip ziraata açılması suretiyle devlet otoritesini tesis etmek maksadıyla Diyarbakır, Mardin, Nusaybin ve çevresindeki isyankar aşiretler iskâna zorlanmıştı⁷⁸. Fakat aşiretler genelde buna direndiğinden devlet, hedefine 18. yüzyılda da bir türlü ulaşamamıştı⁷⁹. II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde uygulanan merkezileşme faaliyetleri esnasında bu gerekçelere, yerel güç odaklarını tehdit olmaktan çıkarma ve orduya nefer tedariki de eklenerek iskân faaliyetine yeniden hız verildi⁸⁰. Aşiretlerin değişen şartlara göre tutumlarını tebdil ettiği görüldü. 1848'de Han Mahmud'un zulmünden kaçarak İran topraklarına sığınan Haydaranlı ağası Haydar Ağa, İran'da çekirge belasının zuhur etmesi ve Han Mahmud'un etkisiz hâle getirilmesi

⁷⁵ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, s. 121; Charles Tilly, *Zor, Sermaye*, s. 181-204. Devletin aşiretleri etkisiz hâle getirmektense onlarla anlaşarak bölgede kontrolü sağlaması, yönetim kabiliyetini göstermekteydi. Bkz. Karen Barkey, *Eşkılar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. vi.

⁷⁶ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, s. 42.

⁷⁷ Ömer Lutfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 14 (Ekim 1949), s. 524-69.

⁷⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 135-36; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 39-48; Mehmet Mert Sunar, *Tribes and State: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, s. 15.

⁷⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 70.

⁸⁰ Vali Halil Kâmilî Paşa, merkeze gönderdiği yazıda, eşkıyâ takımının üçer-beşer hane olarak başka mahallere iskân edilirse sorunun çözülebileceğini bildirmişti. Bkz. BOA, *İ.MVL*, 484/21933, 18 Zilkade 1279 [07 Mayıs 1863]. Redif olmasına rağmen Anadolu'nun güneydoğusundan güç şartlarda toplanan askerlerin bu bölgeden uzaklaştırılması istenmişti. Bkz. BOA, *İ.MVL*, 29/490, 23 Şaban 1257 [10 Ekim 1845].

üzerine Devlet-i Aliyye'nin hilâfına olarak Osmanlı topraklarına girmişti. Fakat daha sonra aşiretinin de başka aşiretler gibi iskân ettirilmesi durumunda nüfus tahririne yardım edeceğini ve hisselerine düşecek vergiyi de ödeyeceğini taahhüt etmişti⁸¹.

Yönetici elit, bazı durumlarda bölgede müstakil hareket eden aşiretlere karşı reaksiyon göstermede tereddüt edebiliyordu. 1823 ila 1833 yılları arasında İmadiye ve Süleymaniye'yi kontrolüne alan Mir Muhammed'in serkeşliklerine Kavalalı Meselesi dolayısıyla gereğince müdahale edilememişti⁸². Osmanlı Devleti de sınırlarını İran'a karşı koruyan aşiretlerin öneminin yüzyıllardır farkındaydı⁸³. Belki de aşiretlerle devlet arasında “*her zaman ilan edilmiş olmasa bile her an patlayabilecekmiş gibi görünen bir harp durumu*”⁸⁴ hâkimdi. Millingen, sınır boylarındaki aşiretler arasında cereyan eden mücadelelere devletin engel olmadığını fakat güçlü olanın zayıfı ezmesine de müsaade etmediğini, aşiretler arası rekabetin yabancılara ve ticaret kervanlarına zarar vermemesi için dikkat ettiğini belirtmektedir⁸⁵. Aşiretlerin devlete sadakatini başka bir usulün başaramayacağını düşünen Millingen'in mantıklı bulduğu bu idare tarzı, bazı kesintilere rağmen inzibatın sürekliliğini sağlayabiliyordu.

II. Mahmud'un merkezîleşme politikasına karşı aşiret reisleri, otoritelerini korumak için Mora ve Mısır meselelerini de fırsat bilerek devlete karşı isyan bayrağını çekmişti. Anadolu'nun doğusunda devlet otoritesini yeniden kurmak için Sivas valiliğine getirilen Reşid Paşa, 1834-1835 yıllarında Anadolu'nun orta ve kuzeydoğusundaki aşiretleri

⁸¹ BOA, A.İMKT, 141/7, 19 Şaban 1264 [21 Temmuz 1848]; BOA, İ.MSM, 52/1345, 25 Şevval 1264 [24 Eylül 1848]. Van'daki Hasenanlı aşireti ağası ise İran'a kaçmak istemiş fakat sonrasında Malazgirt'e yerleştirilmişlerdi. Bu iskândan memnun olmadıklarından yine hududun öte tarafına savuşmuşlardı. Bunun önüne geçilmesi için Meclis-i Vâlâ'da, aşiret ağalarının maaşa bağlanması gerektiği yönünde bir çözüm sunulmuştu. Bkz. BOA, İ.MVL, 159/4585, 28 Safer 1266 [13 Ocak 1850].

⁸² Mehmet Mert Sunar, Tribes and State: Ottaman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914, s. 23.

⁸³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, c. 10, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 54.

⁸⁴ Immanuel Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 17.

⁸⁵ Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci, Doz Basım-Yayın, İstanbul 1998, s. 191.

kontrol altına alıp güneydoğuya yönelerek 1836 yılında Cizre ve Revandüz'deki isyanları da bastırmış fakat kısa süre sonra koleradan hayatını kaybetmişti⁸⁶. Tedip faaliyetinin bu şekilde kesintiye uğraması Kürt aşiret reislerinin etkisiz hâle getirilmesini engellemiş ve aşiretlerin vergi ve zorunlu askerlik konusundaki yükümlülüklerini kabullenmelerini geciktirmişti⁸⁷. Reşid Mehmed Paşa'dan sonra Hâfız Paşa valiliğinde yararlılığı görülerek kendisine redif miralaylığına ilaveten Cizre ve Bohtan Mütesellimliği de tevdi edilen Bedirhan Bey'in⁸⁸ hizmetleriyle bölge asayiş sağlanabilmişti. Fakat bu esnada 1839 Nizip Muharebesi meydana gelince Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunun tedip ve terbiyesi tehirlenmişti. Savaştan Ordu-yı Hümayun'un kötü durumuna şahit olarak dönen Bedirhan, mütesellimi olduğu bölgesinde daha müstakil hareket etmeye başlamıştı. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları ve hudut güvenliğinde kullanılmak amacıyla asker tedarikleri devam ettiğinden merkezî hükümetin rahatsız olduğu hissettirilmese de eyalet yöneticileri onun bu başına buyrukluğunu kendi şiddet tekellerine karşı bir tehdit olarak görmüşlerdi⁸⁹.

Devlet, Tanzimat Dönemi'nde vergi ve asker mükellefleriyle doğrudan irtibat kurmayı ve taşrada meclisler kurmak suretiyle ahâli temsilcilerinin yönetime yardımcı olmasını amaçlayınca, önceki komisyoncularıyla devletin arası açılmaya başladı⁹⁰. 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmaktan imtina edebilmiş, Mısır meselesinin sebep

⁸⁶ Cabir Doğan, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Merkezileşme Politikalarına Karşı Bir Tepki Olarak Ortaya Çıkan Kürt İsyanları Hakkında Bir Değerlendirme", ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 4, Ankara 2014, s. 67-69; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, s. 64.

⁸⁷ Helmuth Graf von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, s. 189.

⁸⁸ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 69.

⁸⁹ Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, çev. Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 79.

⁹⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 79-80; Ed Engelhardt, *Tanzimat*, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s. 74; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 71-74.

olduğu nazik durumu da fırsat bilmiş olan mîrleri,⁹¹ gayrimüslimlerden tahsil etme ayrıcalığına sahip oldukları bazı vergi ve harçların Tanzimat’la birlikte ellerinden alınmasına ikna etmesi merkezî hükümet için artık kolay değildi⁹².

Bu teşebbüsten hoşnut olmayan kimi grupların Bedirhan’ın etrafında toplanmaları duruma örnek verilebilir⁹³. Bedirhan, kendi egemenliği dışında Musul Eyaleti kapsamında yaşayan Yezîdîleri, cezalandırma girişiminde bulununca Musul Valisi Mehmet Paşa ile arası açılmış⁹⁴ ve sonunda isyana cesaret etmişti⁹⁵. Bedirhan’ın serkeşliğini ancak Musul valisinin terbiye edebileceği yönündeki raporlar üzerine Cizre’nin Musul’a ilhakı karara bağlanmıştı. Bu durum eyalet merkezi Musul’a nispeten kendisine uzak mesafedeki Diyarbakır’a bağlı kalıp kısmen müstakil idare amacındaki Bedirhan’ı tedirgin etmişti⁹⁶. Devlet bununla beraber Bedirhan’dan mümkün olduğunca yararlanmaya da gayret ediyordu. Nüfus sayımı işinde kendisinden fayda görülebileceği başkente iletilmiş⁹⁷ ve konu Meclîs-i Ahkâm-ı Adliyye’de görüşülerek

⁹¹ Fatih Gencer, “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49 (2011), c. 30, s. 75-96; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 23-24.

⁹² BOA, *Cevdet Dahiliye (C.DH)*, 299/14948, 7 Rabiulahir 1261 [15 Nisan 1845].

⁹³ Mehmet Mert Sunar, *Tribes and State: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, s. 27. Fakat Midyat’taki meclis üyeleri, Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri’ne gönderdikleri mazbatada, Midyat ahalisinin Bedirhan Bey’den zulüm gördüğü, bu sebeple onun üzerine asker sevki talebinde bulunduklarını beyan etmişlerdir. Bkz. BOA, A.İMKT, 81/84, 3 Cemaziyelahir 1263 [19 Mayıs 1847]. Bedirhan İsyanı bastırıldıktan sonra Cizre’deki meclis azası da başkente teşekkürname göndermiştir. Bkz. BOA, *İ.MSM*, 50/1287, 9 Şevval 1263 [23 Temmuz 1847].

⁹⁴ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 64-72.

⁹⁵ Rusya’nın Erzurum’daki konsolos vekilinin sefaretlerine gönderdiği yazıdaki Osmanlı Devleti’nin Van’a asker sevki etmesi durumunda Han Mahmud ve Bedirhan Bey’in Muş ve Bitlis’teki aşiretlere yardım gönderecekleri, İngiltere’nin Musul konsolosunun sefaretlerine gönderdiği yazıda Zaholu Şeyh Yusuf ve Musullu Şeyh Mehmed’in tembihi üzerine aşiretlerin kendi arasındaki düşmanlıkları bitirip Bedirhan’la birleşeceklerine dair bilgiler, devlet kademesiyle arasına mesafe giren taifenin isyana teşebbüs ederken soy asabiyesinden güç aldıklarını göstermektedir. BOA, *İ.MSM*, 49/1235, 20 Rabiulahir 1262 [17 Nisan 1846].

⁹⁶ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 84-86.

⁹⁷ BOA, A.İMKT, 28/69, 3 Şevval 1261 [05 Ekim 1845].

Bedirhan'ın Botan, Cizre, Eşni, Hacıbehram ve Zaho'nun nüfus tahririne memuriyeti münasip görülerek temin ve istimâletinin sağlanması için emr-i âlînin dahî çıkarılması gerekebileceği belirtilmişti⁹⁸. Ancak Bedirhan'ın tedirginliği bitmeyip isyan bayrağını kaldırması, Nasturi, Yezîdî ve Yâkubîlere de saldırması yabancı devletlerin tazyikine⁹⁹ sebep olunca kendisine ilkin nasihat edilmişti. İtaat bildirmeyince de askerî önlem almak zorunda kalındı¹⁰⁰ ve destekçilerinin yardımından mahrum bırakılarak¹⁰¹ uzun uğraşlardan sonra 1847'de yakalandı. Fakat bu isyandan sonra bölge durulmadığından ilkin 1849 yılında başkaldıran Hakkâri Müdürü Nurullah Girit'e, Müküs'lü Abdal Bey de 1850 yılında Rodos'a sürgün edilmişlerdi¹⁰².

Merkezî bürokrasi, sınır boylarında yaşayan aşiretlerle ilişkilerinde temkini elden bırakmıyordu. 1846'da Erzurum'da nüfus tahririne teşebbüs edilmişti ve Dersaadet, Bayezid'de yaşayanların Kürt ve aşiret yoğunluklu olması dolayısıyla bunların İran'a kaçmaları mümkün olduğundan tahrirden sarf-ı nazar kılınmasını istemişti¹⁰³. 1849 yılında ise bu sınırın güvenliği için bölgede aşiretlerden oluşturulacak *koloni militer* birliklerinin kurulması düşünülmüştü¹⁰⁴. Fakat İran ve Osmanlı tarafındaki aşiretler arasında sıkıntı veya yakınlık bulunduğu onlara güvenilemeyeceği düşünüülerek sakıncalı görülen bu teşebbüs yerine gerekiyorsa Türklerin istihdam edilmesi başkente

⁹⁸ BOA, *İ.MVL*, 72/1363, 1 Zilhicce 1261 [1 Aralık 1845]. Fakat Bedirhan'ın bu vazifeyi liyakatle ifa etmediği ortaya çıkmıştı. BOA, *İ.MVL*, 148/4178, 21 Şaban 1265 [12 Temmuz 1849].

⁹⁹ Nasturi katliamıyla ilgili bkz. Cabir Doğan, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22 (Aralık 2010), s. 1-18.

¹⁰⁰ Nasihatle yola gelmezse üzerine asker gönderileceği hakkında Bkz. BOA, *A.İMKT*, 71/65, 29 Rabiulevvel 1263 [17 Mart 1847]. Meclis-i Has'tan Bedirhan'ın verdiği sözlere güvenilmemesi gerektiği kararı çıkmıştır. Bkz. BOA, *İ.MSM*, 49/1254, 13 Rabiulahir 1263 [31 Mart 1847].

¹⁰¹ Bedirhan Bey taraftarlarına tefrika düşürmek için meşâyih-i Hâlidîyye'nin yardımları hakkında bkz. BOA, *A.İMKT.MHM*, 2/61, 17 Cemaziyelahir 1263 [2 Haziran 1847].

¹⁰² Musa Çadircı, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 101-2; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 157-282.

¹⁰³ BOA, *A.İMKT*, 53/96, 14 Zilkade 1262 [3 Kasım 1846].

¹⁰⁴ Muhtemelen II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulan Hamidiye Alayları bu düşüncenin ileri bir versiyonuydu.

bildirilmişti¹⁰⁵. Sınır tespiti ve aşiretleri ayırt etme¹⁰⁶ meselesi çözümlenene dek vergi ve nefer kaynağı olarak görülen Kürt aşiretlerinin İran'a savuşmalarını önlemek ve aşiretleri ısıdırmak için reislerine maaş ödenmesi, nişan ve hediyelerle onların taltifi, hilat giydirmenin yasaklandığı durumlarda ise hiç olmazsa güzel sözlerle gönüllerini almak gerektiği, bu yapılmazsa kendilerine değer verilmediği zannı dolayısıyla aşiret ağalarının yönetime karşı mesafeli duracakları defaatle ifade edilmişti¹⁰⁷.

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda mîr şemsiyesi altında aşiretlerin konfederasyon biçimindeki teşekkülünün son numunesi olan İzzeddin Şir İsyanı da önce taşradaki idarecilerin, akabinde merkezî idarenin *taife-i Ekrada* karşı mütereddit yaklaşımını bir hayli keskinleştirmiş ve bu yerel güç odaklarına artık kesinlikle son verilmesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Bedirhan'ın ortadan kaldırılmasında yararlılığı görülen Şir Bey, önce suların durulması için Bedirhan'ın yerine Cizre Mütesellimliği'ne¹⁰⁸ atanmış fakat Tanzimat'ın merkezîleşme ruhu gereği buraya bir kaymakam tayin edilince Şir Bey de açıkta kalmış ve Musul'da zorunlu ikamette bulunması çözüm olarak uygun görülmüştü¹⁰⁹. Ancak tam bu sırada İzzeddin Şir, Kırım Harbi'nde devletin duyduğu asker ihtiyacını fark ederek izin verildiği takdirde asker toplayacağı ve devletin yanında savaşabileceğini Dersaadet'e bildirmişti. Rusya'ya karşı zor durumda olan devlet, Vali Hamdi Paşa'nın bölge güvenliğine Şir Bey'in tehdit oluşturacağına dair ikazına rağmen, bu

¹⁰⁵ BOA, *İ.DH*, 200/11402, 7 Şevval 1265 [26 Ağustos 1849].

¹⁰⁶ Gilbert Ernest Hubbard, *Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na Seyahat*, çev. Galip Alçitepe, Aram Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 27-31; Mehmed Hurşid, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev. Alâattin Eser, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s. XXI-XXIV.

¹⁰⁷ BOA, *İ.MVL*, 159/4585, 28 Safer 1266 [13 Ocak 1850]; BOA, *İ.MVL*, 168/4981, 25 Cemaziyelahir 1266 [8 Mayıs 1850]; BOA, A.}MKT.UM, 39/98, 15 Muharrem 1267 [20 Kasım 1850]; BOA, A.}MKT.UM, 75/1, 14 Zilkade 1267 [10 Eylül 1851]; BOA, *İ.MVL*, 323/13765, 9 Cemaziyevvel 1271 [28 Ocak 1855]; BOA, *İ.DH*, 445/29429, 9 Rabiulevvel 1276 [6 Ekim 1859].

¹⁰⁸ Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri Osman Paşa, Cizre'ye bir kaymakam tayininden önce ahalinin şüphelerini gidermek maksadıyla buranın idaresinin İzzeddin Şir Bey'e geçici olarak verilmesini düşünmüştü. Bkz. Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 54.

¹⁰⁹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 283-85; Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda*, s. 54-78.

teklifi kabul ederek onu Botan ve Cizre havalisinden nefer toplaması için görevlendirmişti¹¹⁰. İzzeddin Şir, bölgeye geldikten sonra Rusya'nın Erivan Eyaleti Kumandanı Suçifitr'den aldığı mektubun da etkisiyle olsa gerek, asker toplama işini geciktirmekle kalmayıp durumunu isyana tebdil etmişti¹¹¹. Devletin askerî harekâtı karşısında zor durumda kalınca Anadolu Ordu-yı Hümayunu'nda danışman olan İngiliz General Williams'tan güvence alarak ona teslim olmuş, önce 11 Mart 1855'te Musul'daki İngiliz konsolosluğuna getirilmiş ve 1856'da da Vidin'e sürgüne gönderilmişti¹¹².

Büyük örneklerini verdiğimiz başkaldırıların bastırılmasıyla aşiretlerin kontrolündeki yurtluk-ocaklıklar devletleştirilmiş ve reisleri maaşa bağlanmıştı. Bu suretle vergi tahsilatının artırılması ve aşiret reislerinin de kendilerine bağlanan maaşlardan başka gelirleri kalmaması dolayısıyla devlete bağımlı kılınmalarını sağlamak amaçlanmıştı¹¹³. Lakin bu devletleştirme faaliyetinin, aşiret isyanlarını sonlandırmadığı görülecekti.

Bu gelişmelerle beraber devlet mîrlerle akdinden yani ahali ile ilişkilerinde komisyoncuları kullanmaktan vazgeçmişti. Birer özne hâline gelmeleri umulan bölge insanının zorunlu askerlik ve vergi konusunda devlete aşiret mîrleri kadar güçlük çıkarmayacağı düşünülmüştü. Fakat devletin asayişini sağlamak için bölgeye gönderdiği idarecilerin mîrlerden boşalan otorite alanını dolduramaması, birbirine rakip küçük aşiretleri doğurmuş ve bunlar arasında dinî karizmalarını kullanarak arabulucu rolü üstlenen tarikat şeyhlerinin müessir olmasına yol açmıştı¹¹⁴. Bu şeyhlerin bir hareket alanı kazanmalarında idarecilerin faaliyetleri de etkili olmuştu. Bölgede çıkan isyanların bastırılmasında onların yardımı olabileceğini düşünen merkezî otorite, isyancıları nasihatle yola getirmeleri konusunda şeyhlere müracaat etmiş, çoğu kez onlara ihsanda bulunmuş ve şeyhlerin de devlete yararlılıkta bulunduğu tesadüf

¹¹⁰ Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mîrlerine Son Veda*, s. 85-88.

¹¹¹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 287.

¹¹² Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mîrlerine Son Veda*, s. 287-361. Adolphus Slade, bu durumu garabet olarak yorumlamaktadır. Bkz. S. Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Askeri Matbaa, İstanbul 1943, s. 250.

¹¹³ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 245.

¹¹⁴ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 273-74.

edilmişti¹¹⁵. Tanzimat'ın kazananlarından olan misyonerlerin, Nasturileri kışkırtmalarına¹¹⁶ paralel olarak devletin bölgede yaşayan gayrimüslimler üzerindeki hâmilik statüsünü fiilî olarak yabancı devletlere kaptırması karşısında Tanzimat'ın kaybedenleri olan mirlerin ortadan kaldırılışının, aşiret hoşnutsuzluğunu artırması da aşiretliler arasında tarikat şeyhlerinin dinlenir olmasındaki diğer faktör olmuştur¹¹⁷.

Devlet-aşiret ilişkilerindeki istikrarsızlığa 93 Harbi'nin de zemin oluşturduğu görülmüştü. Osmanlı Rus Harbi'nde gösterdikleri gayret sebebiyle Şemdinan müdürü Mehmed ve Hakkâri emirlerinden Timur ile Şeyh Ubeydullah gibi nüfuzlu kişilerin taltifleri düşünülmüştü¹¹⁸. Fakat Berlin Antlaşması'yla kendilerine güvenleri gelen Ermenilerin varlığı ve misyonerlerin tahrik edici faaliyetleri neticesinde diğer gayrimüslim unsurların da batılı ülkelerden güç almaları buradaki Müslümanların hassaten Kürtlerin, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini yitirdiği zannına kapılmasına sebep olmuştu. Bu zannın kuvvetlenmesindeki diğer etken de Rusya'nın, aşiretlerle Osmanlı Devleti arasındaki bağı koparmak için Kürt aşiretlerine para vermeleri olmuştu¹¹⁹. Bundan hareketle Bedirhan Paşazâdelerden Osman ve Hüseyin Beyler isyan edip

¹¹⁵ BOA, A.}MKT.MHM, 2/61, 17 Cemaziyelahir 1263 [2 Haziran 1847]; BOA, İ.MVL, 128/3353, 4 Zilhicce 1264 [1 Kasım 1848]; BOA, İ.DH, 191/10747, 13 Cemaziyelahir 1265 [6 Nisan 1849]; BOA, A.}MKT, 183/69, 28 Rabiulahir 1265 [23 Mart 1849]; BOA, İ.MVL, 162/4723, 13 Rabiulahir 1266 [26 Şubat 1850]; BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM), 21/70, 10 Şaban 1273 [05 Nisan 1857]; BOA, İ.MVL, 446/19851, 8 Şaban 1277 [19 Şubat 1861].

¹¹⁶ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, 158; Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 134; Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, s. 139; BOA, A.}MKT.MHM, 480/66, 21 Rabiulahir 1293 [16 Mayıs 1876].

¹¹⁷ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 148; Vladimir Federovich Minorski, *Kürtler*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1977, s. 36.

¹¹⁸ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, c. 1, Tercüman Gazetesi, İstanbul t.y., s. 236; Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, c. 3, Tercüman Gazetesi, İstanbul t.y., s. 873-80; BOA, İ.DH, 759/61920, 17 Zilkade 1294 [23 Kasım 1877]; BOA, İ.DH, 840/67536, 26 Zilhicce 1298 [19 Kasım 1881].

¹¹⁹ Frederick Burnaby, *At sırtında Anadolu*, çev. Meral Gaspıralı, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s. 193-251.

Cizre'yi ele geçirmişti. Fakat sıkıyönetime ihtiyaç duyulmadan, padişahın doğrudan teminat vermesiyle af dilemişlerdi¹²⁰.

İki sene önce nişan verilerek taltif edilmesi düşünülen Nakşibendi tarikatı şeyhi Ubeydullah'ın, Bedirhan Paşazâdelerin kalkışmasındakine benzer kaygılarla başlattığı isyan neredeyse daha büyük gailelere sebep olacaktı¹²¹. Ubeydullah ayaklanmasının sebepleri arasında 1878-1880 yıllarında bölgede yaşanan kıtlık bulunmaktaydı¹²². İşte Ubeydullah, böyle sıkıntılı bir dönemde ahali için bir kurtarıcı olarak görülmüş olabilirdi. Şeyh, bölgesinde müstakil hareket etmeye başlayınca devlete itaat etmesi için birçok pazarlık yapılmış ve ikna edilmeye çalışılmıştı. Fakat devleti oyalamaya çalışması üzerine asker sevk edilmiş, af dileyince de bağışlanmıştı. Esasında Dersaadet, Şeyh'in orada bulunmasını, ahalinin devlete itaatini celb edeceği düşüncesiyle faydalı görüyordu. Bu sebeple Şeyh'in bağımsızlığını ilan ettiğinde tanınması için Rusya konsolosluğundan güvence talep ettiği şâyiasının etraflıca araştırılmasını, iddiaların doğru olup olmadığının kanıtlanmasını Anadolu Ordu-yı Hümayun müşirinden istemişti¹²³.

Ubeydullah, kendisiyle yapılan görüşmelerde, saltanata bağlı olduğunu fakat Ermenilere imtiyaz verilirse buna karşı duracağını bildirmişti¹²⁴. Akabinde istikamet değiştirip İran topraklarına girerek buralardaki Kürtleri ayaklandırmıştı. Bunu yapmadan önce Dersaadet'e mektup göndererek bu yıl Şiilerin Müslümanlara yaptığı zulmün tarihte görülmediğini belirtip girişeceği kalkışmaya meşruiyet kazandırmayı da ihmal etmemişti¹²⁵. Bu isyan sırasında İran hududuna yakın olan Osmanlı komuta kademesinin tedirginlik içinde bulunduğu, bölgede birçok Kürt

¹²⁰ BOA, *İ.DH*, 780/63429, 27 Muharrem 1296 [21 Ocak 1879]; BOA, *İ.DH*, 782/63578, 15 Rabiulevvel 1296 [9 Mart 1879]. Diyarbakır Valisi Abdurrahman Paşa, asilerin cezalandırılmak şöyle dursun maaşa bağlamak suretiyle neredeyse ödüllendirilmesine sinirlenmişti. Bkz. Henry C. Barkley, *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, çev. Nil Demir, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 205.

¹²¹ Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 109-12; Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 5-101.

¹²² BOA, *Yıldız Perakende Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD)*, 1/13, 16 Muharrem 1298 [19 Aralık 1880].

¹²³ BOA, *İ.DH*, 794/64458, 10 Zilkade 1296 [26 Ekim 1879].

¹²⁴ BOA, *A.İMKT.MHM*, 485/82, 13 Şaban 1297 [21 Temmuz 1880].

¹²⁵ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)*, 6/25, 21 Rabiulevvel 1298 [21 Şubat 1881].

yaşadığı için ayaklanmanın bastırılmasında istihdam edilecek askerlerin Laz ve Türk ademlerden alınması gerektiğini düşündüğü Erzincan'daki Ferik Nâfiz Paşa'nın yazısından anlaşılmaktadır¹²⁶. Esasen askerlik konusunda devlet kademesinde ve Müslüman ahali nezdinde milliyetçilik ideolojisine dayanan bir yaklaşım da olmamıştı¹²⁷. Fakat bölge ahalisiyle aynı kökenden gelen neferlerin görevlerini layıkıyla yerine getiremeyeceklerine dair haklı olduğu değerlendirilebilecek düşünce hâkimdi. Nihayetinde İran'a harekât başlatan Ubeydullah, süreklilik arz eden bir başarı sağlayamayınca Osmanlı topraklarına çekilmekten başka bir yol bulamamıştı. Sonrasında ise yakalanıp kendisi tarafından sürgün olarak algılanmayacağı bilinen Medine'ye zorunlu ikamete gönderilmişti¹²⁸.

Sonuç

Bu makalede, II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde uygulanan merkezileştirme politikaları ile askerî reformların devlet-toplum ilişkilerindeki etkisine Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu özelinde ışık tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra başta Osmanlı-İran sınırındaki dağlık bölgelere yerleşen Kürt aşiretlerinin özerk yapısına, mevcut konjonktür ve devletin güçlü konumu nedeniyle devlet tarafından tahammül edilmiştir. Ancak değişen iç ve dış koşullar iki tarafın karşılıklı algılarını etkilemiş ve gerginliklere yol açmıştır. Bu toleranslı yaklaşım, devlet gücünün sağlam olduğu dönemde büyük bir çatışma yaşanmadan uygulanmıştır. Merkezî otoritenin gücünü kaybetmesiyle birlikte aşiret liderlerinin etki alanlarını artırmaları ve bağımsız hareket etmeye başlamaları devlet için sıkıntı yaratmıştır. Ancak devletin, sınır koruması sağlayan bu aşiretlerin İran'a kaçmasından korktuğu için onlara karşı harekete geçmekten kimi zaman çekindiği görülmüştür. Aşiret liderleri devletin çekimserliğinden yararlanarak müstakil hareket etmeye kalkışınca, kendilerini II. Mahmud ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden merkezileşme politikası izleyen merkezî otorite ile mücadele içinde bulmuşlardı.

¹²⁶ BOA, Y.PRK.ASK, 4/76, 4 Zilhicce 1297 [07 Kasım 1880].

¹²⁷ Veysel Şimşek, "The First 'Little Mehmeds': Conscripits for the Ottoman Army, 1826-53", *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies*, sayı 44 (2014), s. 293.

¹²⁸ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 7/19, 6 Safer 1300 [17 Aralık 1882].

Devletin bölgedeki merkezileştirme faaliyetlerini tahrik eden unsurlar arasında dış muharriklerin olduğu da görülmüştür. Kürtleri ve Ermenileri kışkırtarak kendi etki alanını güneye doğru yaymayı amaçlayan Ruslar; Rusların güneye inerek kendi sömürgelerini tehdit etmesine karşı bölgeye müdahil olan İngilizler ve gayrimüslimlerin haklarını savunma çabası ya da bahanesiyle bölgede faaliyet gösteren farklı misyoner gruplar, devletin bölgede merkezîyetçi faaliyetleri devam ettirmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu merkezîyetçi tutum, aşiret konfederasyonlarının parçalanmasını ve devletin vergi ve asker kaynağı olarak gördüğü ahalinin devletin ilgili taleplerine karşı direnişini kışkırtan aşiret liderlerinin görevden etkisiz hâle getirilmesini veya itaat altına alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu politikalara zorunlu askerlik hizmeti de eklenince aşiretlerin devlet otoritesine gösterdikleri direnç katlanarak devam etmiştir. Bölge ahalisinin devlet otoritesine direnç göstermesinin sebepleri arasında altyapısal, coğrafi, demografik ve harici faktörler bulunmaktadır. Coğrafyanın çetin oluşu ve buna binaen tercih edilen aşiret yaşamı, bölge insanının devlete karşı dayanışma içinde olmasına zemin oluşturmıştır. Neticede itaat etmekte güçlük çeken mirlerin ve aşiret reislerinin isyanları bastırılmıştır fakat bunlardan boşalan otorite alanı dirayetli taşra idarecileri tarafından doldurulmayınca tarikat şeyhleri aşiretlileri birleştiren odak hâline gelebilmiştir. Tanzimat reformları mucibince, vatan mefhumunu içselleştirmiş ahaliyle doğrudan muhatap olarak asker tedarikini düşük maliyetle sağlamayı hedefleyen devletin de bölgeye sık sık nizamiye askeri sevk etmek zorunda kaldığı için kısa ve orta vadede bu amacına ulaşamadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

BOA, *Bab-ı Asaî Kanunname-i Askerî Defterleri*

BOA, *Bâb-ı Âsaî Divan-ı Hümayun Mühimme Evrakı*

BOA, *Cevdet Dahiliye*

BOA, *İrade Dahiliye*

BOA, *İrade Mesail-i Mühimme*

BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı*

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat*

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı*

BOA, *Yıldız Perakende Şura-yı Devlet Maruzatı*

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, ed. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980

AKSAN, Virginia H., “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı’da Zorunlu Askerlik Stratejileri”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

ARIK, Remzi Oğuz, *Coğrafyadan Vatana*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969

ARİF, Mehmed, *Başımıza Gelenler*, c. 1, Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

ARİF, Mehmed, *Başımıza Gelenler*, c. 3, Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

AYDIN, Suavi, “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü”, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red: Düşünsel Kaynaklar ve*

- Deneyimler*, ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul 2008
- AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları, (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994
- BARKAN, Ömer Lûtfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 14 (1949), c. 11, s. 524-69
- BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- BARKLEY, Henry C., *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, çev. Nil Demir, Kesit Yayınları, İstanbul 2007
- BENLİSOY, Stefo, “Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumî Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 250 (2014), s. 38-45
- BEŞİKÇİ Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- BEŞİKÇİ, Mehmet, “Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti”, *Askerlik “İşi” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 523-556
- BEYDİLLİ, Kemal, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9 (1987), s. 387-443
- BİRAND, Kâmiran, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1955
- BRÖCKLING, Ulrich, *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001
- BRUINESSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, çev. Remziye Arslan, Öz-ge Yayınları, Ankara 1992
- BURNABY, Frederick, *At sırtında Anadolu*, çev. Meral Gaspıralı, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007

- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. M. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri (13-14 Mart 1985), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 97-104
- ÇAY, M. Abdulhalûk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996
- DERİNGİL, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’ ‘Muhayyel Cemaat’ ‘Tasarımlanmış Topluluk’ ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 55 (1991), s. 52-62
- DOĞAN, Cabir, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22 (2010), s. 1-18
- DOĞAN, Cabir, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Merkezileşme Politikalarına Karşı Bir Tepki Olarak Ortaya Çıkan Kürt İsyanları Hakkında Bir Değerlendirme”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 4, Ankara 2014, s. 65-82
- ENGELHARDT Ed, *Tanzimat*, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976
- ERÖZDEN, Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938
- FAHMY, Khaled, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010
- FERİK MAHMUD ŞEVKET, *Osmanlı Teşkilat ve Kiyafet-i Askeriyesi: Osmanlı Ordusunun Bidayet-i Teessüsünden Zamanımıza Kadar (1325)*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1907
- FOUCAULT, Michel, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000
- GENCER, Fatih, “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49 (2011), c. 30, 75-96

- GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010
- GÖRGÜN, Tahsin, “Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? -Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13-14 (2003), s. 29-46
- GÜL, Mustafa, “1870 Asker Alma Kanunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 44 (1998), s. 38-61
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul 2000
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988
- HEINZELMANN, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009
- HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979
- HUBBARD, Gilbert Ernest, *Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na Seyahat*, çev. Galip Alçıtepe, Aram Yayıncılık, İstanbul 2012
- HURŞİD, Mehmed, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev. Alâattin Eser, Simurg Kitapcılık ve Yayıncılık, İstanbul 1997
- ITZKOWITZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul 2002
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, c. 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007
- İdris-İ Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001
- KAFADAR, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul 2017

- KANT, Immanuel, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz ABADAN, Seha L. MERAY, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1959
- KARPAT, Kemal H., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004
- KARPAT, Kemal H, *Osmanlı Nüfusu*, çevi. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995
- KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
- KILIÇ, Orhan, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 167-212
- KLEIN, Janet, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013
- KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (1986), c. 1, s. 3-20
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul 1998
- LAYARD, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur’un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991
- MILLINGEN, Major Frederick, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci, Doz Basım-Yayın, İstanbul 1998

- MINORSKI, Vladimir Federovich, *Kürtler*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1977
- MOLTKE, Helmuth Graf von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018
- ÖĞÜN, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005
- SANCAR, Mithat, *"Devlet Aklı" Kışkacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- SLADE, S. Adolphus, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfî, Askeri Matbaa, İstanbul 1943
- SOMEL, Selçuk Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2006
- SUNAR, Mehmet Mert, *Tribes and state: Ottaman centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999
- ŞİMŞEK, Veysel, "The First 'Little Mehmeds': Conscripits for the Ottoman Army, 1826-53", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 44 (2014), s. 265-311
- TAŞ, Necati Fahri, *Tanzîmât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn ve Nizâmnâmeler*, İstanbul 2000
- TILLY, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001
- ÜNAL, Mehmet Ali, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 141-159
- ÜSTEL, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

- YARAMIŞ, Ahmet, II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002
- YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş, İstanbul 2013, s. 35-78
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, Kitabevi, İstanbul 2009
- YURDAKUL, İlhami, “Osmanlı Ordularının Askerlik İhtiyacının Karşılانmasında Yeni Bir Yöntem: Kur’a Sistemi (1839-1914)”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008
- ZÜRCHER, Erik Jan, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003
- ZÜRCHER, Erik Jan, Jan LUCASSEN, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003

Extended Summary

The Ottoman Empire, which constantly needed military reforms due to both domestic and external threats, established its new regular army in the Mahmud II Period. However, problems in the recruitment process caused a growing distance between the state and its subjects. In order to recruit the people who did not want to serve continuously and regularly, the state had to negotiate with tribal leaders. However, when the military need could not be fulfilled in this way, the deficit in the army had to be met by force. Furthermore, the state, forced to modernization, tried to improve the concepts of homeland and citizenship based on the equality of non-Muslim rayah and Muslim subjects. With the edict of Tanzimat, which was put into practice to protect the eternity of the state, conscription, which had already started to be implemented in the West, was enforced in the whole country. When recruiting soldiers from non-Muslims was not as easy as expected, homeland defense once again fell on the Muslim community (who were thought to perceive this homeland as their hometown).

Tribes were mediators between the state and the people, serving as brokers by collecting taxes and supplying soldiers to the state. It was thought that Tanzimat, aimed at centralization, might provide direct contact with tribes by concentrating tribal leaders' authorities and replacing the tribal structure with a homeland ideal. Nevertheless, the state which failed to recruit soldiers from non-Muslims was not welcome by the Muslims either. As a result, the state needed to form direct contact with its subjects to ensure their commitments to the state, and the drawing of lots was adopted as a convenient recruitment method to ease the process. After the domination of the Ottoman Empire in the region, the state had provided nomadic tribal leaders with some privileges. Sunni-Kurdish tribes, sharing the same sect with the state, had protected the Iranian border. In return, the state had given them the places they had lived in as their homeland. Tribal leaders who had supplied soldiers to the state in times of need had collected taxes and enjoyed their privileges without being included in the state apparatus.

In the beginning, the autonomous structure of the Kurdish tribes who settled in the highlands of the Ottoman-Iranian border was tolerated by the state due to the existing conjuncture and the state's powerful position. However, the changing internal and external conditions affected

the reciprocal perceptions of the two parties and resulted in tensions. The state's tolerance policy was implemented without any major conflict while the state was powerful. As the central authority lost its power, tribal leaders increased their sphere of influence and started to act independently, causing distress for the state. However, the state hesitated to act against these tribes, which provided border protection due to the fear of them escaping to Iran. When the tribal leaders attempted to act independently by taking advantage of the state's abstention, they clashed with the central authority, which pursued a centralization policy that started with Mahmud II and continued with Tanzimat.

Russians who aimed at reaching the South by provoking the Kurds and the Armenians, the British who were against the Russians threatening its colonies by going to the South, and different missionary groups operating in the region in an effort or with the excuse of defending the rights of the region's non-Muslims led the Ottoman Empire to embrace a centralist position in the region. This centralist attitude brought the disintegration of the tribal confederations and the removal of tribal leaders who provoked the resistance of people, who were perceived as tax and military sources by the state, against the state's demands.

Considering Bedirhan, İzzeddin Şir, and Ubeydullah revolts, the state-tribe relation was a ceasefire with occasional ruptures, particularly from a post-Tanzimat perspective. Tribal leaders turned the region's people against the state by taking advantage of the negative atmosphere aggravated by the state's tax and military demands, in addition to the poor living conditions. Struggles between the state and tribes broke the tribal leaders' authority, yet the appointed officials failed to fill the power vacuum, allowing sheiks to gain power. As a result, the state could not succeed in turning its subjects into agencies by establishing direct contact to ensure its subjects' voluntary commitment and submission.